

ПСИХОЛОГІЧНІ БАР'ЄРИ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ РЕПЕТИТОРІВ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

PSYCHOLOGICAL BARRIERS IN TUTORING AND WAYS TO OVERCOME THEM

Статтю присвячено комплексному вивченню психологічних бар'єрів у професійній діяльності репетиторів. Урахування показників поширеності репетиторства в останні роки в Україні й актуальність питання психологічних бар'єрів у роботі приватного вчителя, а також способів їх подолання указують на важливість і перспективність дослідження даної теми.

У роботі здійснено аналіз теоретичних підходів до розуміння сутності поняття «психологічний бар'єр», простежено сучасні тенденції досліджень цього феномену у професійній діяльності репетиторів. Розкрито специфіку репрезентації психологічних бар'єрів у приватному репетиторстві, і з'ясовано, як вони відрізняються від психологічних бар'єрів діяльності вчителя освітнього закладу.

Під психологічним бар'єром розуміється явище, що має психологічну природу, тобто є емоційним, психодуховним станом. Воно зумовлене, з одного боку, браком досвіду, спеціальної освіти, особистісними чинниками вчителя; з другого – фізичними й психічними/психологічними особливостями студента чи групи зі зростанням ролі саме цього чинника на противагу роботі викладача в освітньому закладі; з третього – фізичними характеристиками середовища, у якому відбувається навчальний процес.

Визначено, що основними чинниками появи психологічних бар'єрів є технічні проблеми, стигматизація репетиторами людей із психічними розладами, вік студента, почуття непевності, спричинене браком знань і навичок із педагогіки й психології.

Зроблено спробу сформулювати способи подолання психологічних бар'єрів у різних умовах, у яких може відбуватися репетиторська діяльність. Серед них важливе місце займають здобування якісної освіти в педагогіці й психології, застосування результатів найостанніших досліджень у сфері вікової та педагогічної психології в професійній діяльності, а також використання психологічної самодопомоги для відновлення психологічного добробуту.

Ключові слова: психологічний бар'єр, комунікативний бар'єр, педагогічний бар'єр, репетитор, приватне репетиторство, студент, освітня діяльність, навчання.

The article is devoted to the comprehensive study of psychological barriers in the professional activity of tutors. The constant growth of the number of private tutors, and as a result the higher incidence of psychological barriers and the necessity to overcome them prove that the issue under study is important and promising.

In the article, an analysis of theoretical approaches to understanding the essence of the concept of «psychological barrier» was carried out, modern trends of research into this phenomenon in the professional activity of tutors were traced. The specifics of the representation of psychological barriers in private tutoring were revealed and it was clarified how they differ from the psychological barriers encountered by a teacher in an educational institution.

A psychological barrier is understood as a phenomenon that has a psychological nature, that is, an emotional, psycho-spiritual state. It is caused, on the one hand, by the lack of experience, lack of specialized education, and a teacher's personal characteristics; on the other hand it is caused by physical and mental/psychological characteristics of the student or the group (with the increasing role of this factor unlike in the work of a teacher in an educational institution); and another aspect considers the physical characteristics of the educational environment.

It was determined that the main causes of psychological barriers are technical problems, stigmatization of people with mental disorders by tutors, the age of the student, a sense of uncertainty caused by a lack of knowledge and skills in pedagogy and psychology.

An attempt was also made to formulate methods of overcoming psychological barriers in various conditions in which tutoring activities can take place. An important place among them is the acquisition of quality education in pedagogy and psychology, the application of the results of the latest research in the field of age and pedagogical psychology in professional activities, as well as the use of psychological self-help to restore psychological well-being.

Key words: psychological barrier, communication barrier, pedagogical barrier, tutor, private tutoring, student, education, study.

УДК 159.922: 378.147
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.63.13>

Дзюбинська М.Я.

к.психол.н.,
асистент кафедри психології розвитку
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Довга В.М.

студентка III курсу
за спеціальністю 053 – Психологія
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Актуальність та важливість дослідження психологічних бар'єрів у професійній діяльності репетиторів доводять, що сьогодні репетиторство стало невід'ємною частиною офіційної освіти. За даними «Економічної правди», за період із 2016 до 2021 р. кількість репетиторів в Україні збільшилася у 20 разів [1]. Серед багатьох аспектів роботи педагогів важливе місце займає психологічний комфорт на занятті. У зв'язку із цим виникає проблема подолання психологічних бар'єрів, від вирішення якої залежить якість засвоєння

матеріалу, а отже, ефективність роботи репетитора.

Темою психологічних бар'єрів займається відносно велика кількість науковців, як вітчизняних, так і з інших країн, серед яких – А. Гірняк, О. Васильків, А. Массанов, Н. Сопілко та ін. Ці фахівці досліджували особливості психологічного бар'єру в педагогічному векторі, у тому числі проблему його визначення. Серед науковців з інших країн варто згадати Карла Роджерса, який детально досліджував перешкоди у спілкуванні та їхній вплив на психічний

стан співрозмовників. Він також вивчав способи подолання цих перешкод [7]. Представляли своє розуміння перешкод у спілкуванні й Ерік Берн та Курт Левін [3]. Проте більшість авторів досліджували питання бар'єрів у роботі педагога і оминули своєю увагою роботу репетитора.

Англомовні джерела, що містять інформацію про tutoring, переважно розглядають явище індивідуальної співпраці викладача зі студентом, який має проблеми з навчанням, адаптацією на початку навчання у виші і т. ін. [8]. Саме тому наше дослідження є надзвичайно актуальним для сучасної науки.

Незважаючи на широкий спектр підходів до проблеми психологічних бар'єрів (ПБ), питання визначення даного терміна залишається актуальним, оскільки часто в літературі можна зустріти різне його розуміння. З одного боку, такі науковці, як А. Гірняк та О. Васильків, дають таке визначення ПБ: «Психологічний бар'єр – це завжди певна перешкода на шляху до спрямованої психічної активності особи, що зумовлена як внутрішніми, так і зовнішніми особливостями досягнення нею мети діяльності, самопізнання чи самореалізації. Він становить мотиваційно зорієнтований стан, який блокує бажану поведінкову чи вчинкову дію у ситуації виконання певної роботи, прийняття відповідних рішень чи контактування з іншими й супроводжується стресогенністю, особистісною невизначеністю та розгубленістю, фрустрацією або спалахами гніву» [4].

З іншого боку, огляд зарубіжної літератури дає можливість говорити про упередження, інтелектуальну недостатність, інші порушення психіки і навіть соціальні норми й саму анатомію мозку як види психологічних бар'єрів [2; 5; 6].

Ми вирішили звести ці два підходи до визначення ПБ і розглянути лише ті психічні явища і стани, які можуть створювати перешкоду для діяльності репетитора. Ми також включаємо сюди ті зовнішні чинники, що є специфічними для педагогічної діяльності саме приватного репетитора: робота онлайн/офлайн і робота в індивідуальному форматі або в малих групах.

Проаналізувавши різні аспекти бачення ПБ, ми виокремили такі основні ознаки цього явища:

1. ПБ створює перешкоду для професійної діяльності педагога, унеможливаючи, утруднюючи її виконання або ж знижуючи її ефективність. Іншими словами, ПБ не має позитивних наслідків для тих, хто з ним стикається.

2. ПБ за природою є психологічним станом, емоцією, що має свої причини. У нашому дослідженні ми розглянемо лише ті чинники появи ПБ, котрі мають місце в роботі репетитора і достатньо поширені. Сюди належать і комунікативні бар'єри, що мають психологічну, емоційну природу.

3. ПБ, що створюються з дидактичною метою, навіть якщо вони мають психологічну природу, не можуть тут розглядатися, бо не створюють перешкоду діяльності педагога, а радше є її частиною. Сюди належатимуть постановки завдань, що мають у собі елемент перешкоди і навіть можуть викликати певною мірою негативні емоції, проте все ж стимулюють навчальну діяльність, що і є їхньою метою (наприклад, вимога розмовляти на занятті лише іноземною мовою).

Слід сказати і про причини виникнення ПБ. Вони можуть мати три основних джерела: особистість репетитора, особистість студента і зовнішнє середовище. При цьому зовсім не обов'язково, щоб у даний момент мала місце лише одна причина й «діяло» тільки одне джерело – на практиці трапляються всі можливі комбінації джерел і причин ПБ.

Причини виникнення ПБ у сучасній освітній діяльності можна перерахувати, згрупувавши за джерелом виникнення:

1. ПБ, зумовлені особистістю викладача, його психолого-педагогічними особливостями. Сюди можна віднести імперативний стиль спілкування, якість голосу викладача, його звички, манери, жести; відсутність навичок і вмінь, необхідних для успішного провадження навчального процесу; нездатність зрозуміти особливості й потреби студента, негативну Я-концепцію педагога тощо. Тут слід зазначити, що особливості стилю спілкування репетитора породжують різноманітні моделі його поведінки, тобто більш-менш усталені форми поведінки відносно студента, часто без урахування індивідуальних потреб і особливостей студента. Це особливо помітно, коли одна й та ж модель поведінки застосовується до спілкування зі студентами різного віку.

2. ПБ, зумовлені особистістю студента: проблеми з мотивацією, дезадаптованість, надмірний конформізм або ж, навпаки, індивідуалізм, низький рівень культури, низький інтелект, невміння працювати в команді, фізична дисфункція, комплекси, розлади психіки, виснаження. Слід зазначити, що ці ПБ у ключі нашого дослідження набувають статусу бар'єру, лише якщо створюють дискомфорт для репетитора й інтерферують із навчальним процесом.

3. ПБ, зумовлені негативним впливом середовища:

а) ПБ, детерміновані предметом вивчення, наприклад невідповідність рівня матеріалу рівневі знань студента, недовірою до джерела матеріалу, невідповідністю теми інтересам і потребам студента;

б) ПБ, зумовлені фізичним середовищем інтеракції: санітарно-гігієнічні норми середовища (температура в приміщенні, чистота, освітленість і т. д.), проксеміка, технічні перешкоди при проведенні занять дистанційно.

Більшість із цих ПБ зустрічаються в роботі репетитора і створюють психологічний дискомфорт для однієї або обох сторін процесу.

Ураховуючи маловивченість проблеми ПБ у діяльності приватного вчителя та шляхів їх подолання чи уникнення, ми вирішили почати з дослідження питань, які саме ПБ мають місце в діяльності репетитора. Закономірно, що першим кроком було визначення основних сфер, що викликають дискомфорт. Із цією метою ми провели самоспостереження за виконанням професійної діяльності впродовж кількох місяців і записали почуття, а також імовірні причини їх виникнення, які мали місце під час занять. Таким чином, ми окреслили головні поля, у яких за результатами самоспостереження виникали негативні емоції або ж відчувалася напруга. Наступним кроком було визначення поширеності ПБ у середовищі репетиторів. Для цього було вибрано метод опитування і створено спеціальну гугл-форму із запитаннями, що містять варіанти відповідей. Запитання було складено так, аби респондент зосереджувався саме на почуттях, а не на діях, які б застосував для усунення дискомфорту. Для аналізу результатів використовували методи обробки статистичних даних, їх порівняння та узагальнення.

Дослідження ПБ у професійній діяльності репетитора в нашому випадку мало форму анонімного опитування. У дослідженні взяли участь 10 людей, двоє з яких чоловічої статі, решта – жінки. Така вибірка відображає ситуацію в педагогіці у цілому: у ній переважно задіяні жінки. Досвід роботи респондентів: у семи випадках – понад 10 років; один репетитор-початківець; двоє мали досвід від 4 до 10 років. Слід зазначити, що понад 10 років досвіду означає теж, що репетитор має достатній життєвий досвід вирішування проблем, які постають у процесі комунікації з різними типами людей. Усі репетитори працюють у приватній мовній школі та/або провадять приватну підприємницьку діяльність.

На основі теоретичного аналізу досліджуваної проблематики ми розробили авторський опитувальник, який містить 23 запитання, відповіді на які відобразатимуть ключові аспекти психологічних бар'єрів у професійній діяльності репетиторів.

Дані про характеристику вибірки за досвідом роботи і статтю представлені в запитаннях 1 і 2. Гендерна приналежність видається нам важливою характеристикою, якщо йдеться про емоційну реакцію на ситуацію.

Опитувальник містить, окрім основної частини, три розділи: робота онлайн, робота з дорослими студентами та робота зі студентами в групі. Це зроблено для полегшення проходження опитування, а також для зручності під час обробки результатів. Мова опи-

тувальника – англійська, вибрана з огляду на інтернаціональний склад репетиторів і статус англійської як міжнародної і як такої, що тримає пальму першості в ряді дисциплін, найбільш затребуваних студентами.

Провівши дослідження, ми отримали такі результати.

До труднощів, пов'язаних із роботою онлайн, можна віднести такі дані:

1. Проблеми з утриманням уваги студента спричиняють негативні емоції у 86% випадків.

2. Збентеження відчуває більше половини респондентів, коли через технічні перешкоди буває важко зрозуміти, що говорить студент.

3. Трохи більше половини респондентів мали проблеми з розумінням студента через те, що не могли спостерігати за його мовою тіла (ідеться про дистанційні заняття). Цікаво, що 100% чоловіків указали, що ніколи не почувалися через це невпевнено.

4. Більше половини респондентів відчували небажання проводити групові заняття онлайн із різних причин. Невпевненість у своїй здатності давати собі раду з групою трохи переважає страх перед технічними труднощами проведення такого заняття.

5. Для переважної більшості респондентів (а це означає, що вік і досвід респондента в даному разі не мають значення) проблему становить робота з малими дітьми – це понад 70% відповідей.

6. Найцікавішим виявилось ставлення до студента після того, як дізналися про його психічний розлад. Більше половини заявили, що продовжать заняття, якщо студент «не становитиме небезпеки». Майже третина вважає проблемою не діагноз, а недостатність власних знань, щоб надавати таким людям свої послуги. Тут добре бачимо поширеність міфу про те, що людина з психічним розладом становить більшу небезпеку, ніж здорова. Стигматизація людей із психічними розладами знаходить свій відбиток і в роботі репетитора.

У наступну групу ми віднесли особливості роботи репетиторів із дорослими студентами:

1. Для всіх респондентів важливо відчувати «хімію» на першому ж занятті. Для третини з них, а саме жінок із великим досвідом роботи, її відсутність – чіткий сигнал до припинення зустрічей.

2. Половина респондентів відчувається дискомфортно через поведінку студента на занятті. Уважаємо, що наступним кроком у дослідженні проблеми ПБ має бути детальніше опитування стосовно конкретних патернів поведінки, що найчастіше викликають неприємні емоції.

3. Більше половини респондентів відчувають себе збентеженими чи роздратованими, коли студент радить їм, як краще виконувати свою роботу.

4. Такі доволі нестандартні ситуації, як коментар дорослого студента стосовно фізичної зовнішності репетитора, або не мали місця в діяльності опитуваних, або ж не викликали негативної реакції. Те саме стосується дивної поведінки студента, як-от несподіваний спів на занятті, 60% респондентів готові приєднатися до співу. Коли фактично студент починає співати на занятті голосно й зовсім недоречно, це викликає збентеження, але тільки завдяки ефекту несподіваності.

5. Понад 80% опитуваних заявили, що виправляти значно старшого за себе студента не є некоректним чи незручним, так само як не почувалися приниженими, коли виявлялося, що студент знає предмет краще, ніж сам спеціаліст. Усе ж третина респондентів часом мала відчуття, що студентові запізно вчитися з огляду на його вік.

Щодо роботи репетитора з групою (будь-якого віку) ми отримали схожі результати. Однакова кількість репетиторів почувалася некомфортно і не відчувала дискомфорту, коли студенти відкрито виявляли ворожість одне до одного. Можливо, це пов'язано з віком студентів, яких навчали респонденти, а можливо, відіграють роль особистість самого репетитора, його чутливість до конфліктних ситуацій.

Аналізуючи виявлені проблеми, ми визначити такі найпоширеніші психологічні бар'єри у професійній діяльності репетиторів:

- Технічні перешкоди, що виникають під час проведення занять онлайн.

- Серйозні девіації у поведінці студента. Психічний діагноз студента сприятиме стигматизації студента.

- Вік студента може справляти певні труднощі для репетитора, особливо якщо йдеться про малих дітей. Така ситуація може бути спричинена тим, що більшість репетиторів не має спеціальних педагогічних і дидактичних знань, щоб працювати із цією категорією клієнтів.

- Труднощі в організації групової роботи відштовхують репетиторів від проведення таких занять, особливо онлайн.

- Особиста чутливість до певних питань, у тому числі низька самооцінка. Такого роду ПБ трапляються рідше через «природний відбір»: репетиторами стають і довго працюють люди, що як мінімум виробили механізми боротьби із негативною самооцінкою.

Здійснивши узагальнення теоретичних та емпіричних результатів дослідження психологічних бар'єрів у професійній діяльності репетиторів, ми дійшли таких висновків:

1. Робота педагога передбачає двоплановість його підготовки: знання предмету вивчення і знання способів його викладання, і друге з них зазвичай страждає, бо відповідна формальна освіта рідко здобувається репетиторами. Недостатня підготовленість до викла-

дання відразу дає про себе знати появою ПБ, а отже, і погіршенням психічного добробуту репетитора та якості викладання внаслідок тривалого стресу. Тому наша рекомендація – від самого початку здобувати якісну формальну чи неформальну освіту стосовно методики викладання і психологічних аспектів роботи репетитора. Своєю чергою, маємо визнати, що таких курсів, тренінгів, семінарів, які були б підлаштовані під специфічні потреби репетитора і містили якісні практичні знання, не так уже багато, особливо українською мовою. Доброю ідеєю було б створити повноцінний курс методики викладання різних предметів та елементів вікової й педагогічної психології, який би брав до уваги специфіку роботи приватного вчителя й окрім усього іншого давав репетиторові відчуття досягнення, прогресу, розвитку, які зазвичай дає кар'єрний ріст на традиційному підприємстві.

2. Технічні перешкоди, що створюють передумови для появи ПБ, важко елімінувати повністю, бо вони лежать поза полем контролю репетитора. Утім, ставлення до проблеми можна змінити, знизивши, таким чином, психологічну напругу, яку репетитор часто відчуває, коли техніка стає на заваді заняттю. Зокрема, варто скористатися прийомами когнітивно-поведінкової терапії й проаналізувати, які насправді думки виникають у репетитора щоразу, коли виникає негативна реакція на технічні проблеми. Ці думки можуть бути наслідком певних автоматичних думок і глибинних переконань щодо себе і свого місця в процесі навчання та й узагалі у світі. Для цього можна скористатися спеціальним «журналом думок». Така практика допоможе краще зрозуміти істинні причини фрустрації й подолати ПБ, пов'язаний із тим, що непідвладне повному контролю.

3. Репетиторство завжди було попереду формальної освіти, якщо йдеться про інклюзивність. Саме тому приватний учитель зобов'язаний володіти знаннями у сфері психології, які б давали можливість не лише відрізнити популярний психологічний міф від істини, а й правильно реагувати на симптоматику психічних розладів у студента. Це допоможе не лише покращити якість надаваних послуг, а й поліпшити власний емоційний стан і позбавитися страху й упередження стосовно клієнтів із психічним розладом. Так само важливі знання у сфері загальної психології з метою правильної побудови заняття й структурування матеріалу, а також способів його засвоєння, що найкраще підходять студентові з огляду на його вік і рівень розвитку. Такі знання легко отримати на верифікованих онлайн-платформах типу COURSEARA® чи UDEMY®.

4. ПБ, пов'язані з комунікацією чи то між репетитором і студентом, чи то між студен-

тами в присутності репетитора, можуть мати кілька причин появи, зокрема недостатньо розвинуті навички спілкування й керування групою, а також особистісні характеристики репетитора. В обох випадках спеціальне тренування, а також робота над собою за допомогою психолога допоможуть подолати такі ПБ.

Таким чином, наше дослідження показало, що основними чинниками появи ПБ є технічні проблеми, стигматизація репетиторами людей із психічними розладами, вік студента, почуття непевності, спричинене браком знань і навичок із педагогіки й психології. Із нашого погляду, рекомендації для подолання й уникнення ПБ мають включати якісну самоосвіту та психотехніки, що попереджатимуть виникнення дискомфорту, як-от «журнал думок» із КПТ. Не зайвою буде і робота з психологом.

Перспективу досліджень ПБ у професійній діяльності репетитора ми вбачаємо в урахуванні соціокультурних відмінностей як чинника ПБ, глибшому вивченні особистості репетитора із застосуванням професійних психологічних методик із метою визначити залежність між типом особистості вчителя і категоріями ПБ, що виникають у ході ведення занять. Це допоможе також зробити рекомендації до подолання ПБ більш адресними і точнішими. Дуже важливим ми вважаємо також дослідження проблеми мотивації в репетиторстві за умов мінімального зворотного зв'язку та оцінки професійної діяльності експертами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Репетиторство в Україні: аналітичний огляд вартості додаткових занять та сучасних тенденцій. *Економічна правда*. 2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/09/1/677307/>
2. Ahmed K. Psychological Barriers in the Acquisition of Second Language: A Non-Native Perspective. *Journal of Social Sciences and Humanities*. 2022. Vol. 16, No. 7. P. 1–9.
3. Berne E. *Games People Play: The Psychology of Human Relationships*. Penguin Books, Limited, 2016. 176 p.
4. Hirnyak A., Vasylykiv O. Psychological Barriers of Teacher and Students Interaction and Ways of their Effective Overcoming. *Psychological Prospects Journal*. 2019. No. 33. P. 79–90. URL: <https://doi.org/10.29038/227-1376-2019-33-79-90>
5. Kardas M., Kumar A., Epley N. Overly shallow?: Miscalibrated expectations create a barrier to deeper conversation. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2022. Vol. 122, No. 3. P. 367–398. URL: <https://doi.org/10.1037/pspa0000281>
6. Lister K., Seale J., Douce C. Mental health in distance learning: a taxonomy of barriers and enablers to student mental wellbeing. *Open Learning: The Journal of Open, Distance and e-Learning*. 2021. P. 1–15. URL: <https://doi.org/10.1080/02680513.2021.1899907>
7. Rogers, Carl R. *Client-centered therapy*. Boston: Houghton-Mifflin. *Journal of Clinical Psychology*. 1951. Vol. 7, No. 3. P. 294–295.
8. Wakelin E. Personal Tutoring in Higher Education: an action research project on how improve personal tutoring for both staff and students. *Educational Action Research*. 2021. P. 1–16. URL: <https://doi.org/10.1080/09650792.2021.2013912>